

اسناد موقوفات اصفهان

• علی ططری
دانشجوی دکتری تاریخ

اشاره:

وقف که از آن به عنوان یکی از مهم‌ترین مقوله‌های فرهنگی و تمدنی در مشرق زمین یاد شده در تعریف عمومی مقدار مالی است که فرد یا افراد به انتخاب خود از مالکیت مجازیشان خارج می‌کنند و به مالکیت حقیقی آن، یعنی خداوند متعال برمی‌گردانند، تا مورد استفاده عموم قرار گیرند.

وقف منحصر به فرهنگ اسلامی نیست، بلکه زردشتیان، مسیحیان، و کلیمیان و... نیز در آیین خود نوعی وقف دارند و حتی بسیاری از مراکز و بنیادهای فرهنگی و تحقیقاتی در دنیای امروز از طریق نوعی وقف اداره می‌شوند. اما در اسلام و ایران، وقف پیشینه‌ای دیرینه دارد. دوره‌ی اموی و به‌طور مشخص در دوره‌ی هشام بن عبدالملک، دیوانی خاص برای وقف به وجود آمد که در رأس آن، صدراالوقف قرار داشت. این نهاد در دوران مختلف فراز و فرودهای بسیار تجربه کرد و تا به امروز به حیات خود ادامه داده است. اما موضوع بحث ما بررسی تاریخچه وقف نیست؛ بلکه در این مجال سعی شده است یکی از مجموعه‌های اسنادی که با موضوع وقفنامه‌ها توسط مجمع ذخائر اسلامی به چاپ رسیده است، معرفی و بررسی شود. گفتنی است که تاکنون از این قلم دو مجموعه از آثار اسنادی منتشره توسط مجمع ذخائر اسلامی به خوانندگان محترم کتاب ماه تاریخ و جغرافیا معرفی شده است و اکنون به یکی از تازه‌های نشر آن مجمع با نام «اسناد موقوفات اصفهان» پرداخته می‌شود.

کتاب دو جلدی «اسناد موقوفات اصفهان»، بخشی از پروژه‌های پژوهشی است که قصد دارد ۸۰۰ سند مربوط به موقوفات اصفهان از عصر صفوی تاکنون - که دوره‌ای ۵۰۰ ساله از تاریخ ایران را پوشش می‌دهد - به چاپ برساند. این طرح، ۱۲ جلد کتاب حاوی متون بازخوانی شده اسناد وقف و ۲ جلد فهرس علمی آن را شامل می‌شود. مقرر است که جلد‌های دیگر این مجموعه نیز تا شش ماه آینده چاپ شود که اکنون ۲ جلد نخست منتشر شده آن مورد بررسی قرار می‌گیرد.

بررسی کتاب

در مقدمه‌ی دفتر اول «اسناد موقوفات اصفهان» هرچند اشاراتی به نحوه‌ی چینش اسناد و مشکلات تحقیق و روش جمع‌آوری، تدوین و انتشار اسناد آمده است اما شایسته بود، که در مبحثی اجمالی اهمیت و اهداف پروژه انتشار «اسناد موقوفات اصفهان» مدنظر قرار می‌گرفت.

هرچند سید صادق اشکوری، سرپرست علمی، در مصاحبه‌ی با سایت کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، درباره‌ی اهداف گفته است: «هدف اصلی این طرح حفظ و نگهداری میراث اسناد، دسترسی آسان‌تر به آن‌ها و هویت‌بخشی به موقوفات شیعی است و این طرح از جهات گوناگون اهمیت دارد:

۱- زنده نگه داشتن نام و یاد واقفان و سپاسگزاری از آن‌ها؛

۲- تشویق مردم به وقف؛

- اسناد موقوفات اصفهان
- گردآورنده: سیدصادق حسینی اشکوری
- بازنویسی: گروه علمی مجمع ذخائر اسلامی
- زیرنظر: اداره کل اوقاف و امور خیریه استان اصفهان؛ ۲ مجلد، چاپ اول: ۱۳۸۷؛ تعداد صفحات: ۵۱۶+۵۰۰

۳- بررسی تاریخچه وقف؛

۴- بررسی اصطلاحات و عبارت وقف؛

۵- بررسی مسائل فقهی و حقوقی وقف؛

۶- بررسی ادبیات وقفنامه و سیر نزولی آن از لحاظ کیفیت و محتوای وقفها از دوره صفویه تا کنون؛

۷- کشف مبهمات تاریخی و جغرافیایی از جمله صدها مکان که فقط از طریق وقفنامهها و اسناد مشابه می‌توان نامهای آن‌ها را رصد نمود.^۱

بنابراین، بهتر بود مراتب فوق در مقدمه‌ی جلد نخست، «اسناد موقوفات اصفهان» و قدری مفصل‌تر ارائه می‌شد تا خواننده با اهمیت انتشار مجموعه‌ی فوق بیشتر آشنا شود. هم‌چنین لازم بود که در ابتدای این جلد، به‌ویژه از آن جهت که مجموعه‌ی ۱۴ جلدی است، علاوه بر موارد مذکور، مقدمه‌ای مفصل و علمی‌تر به پیوست می‌آمد و در فرازهایی هرچند کوتاه هدف از انتشار، طرح و بیان مسأله و پیشینه‌ی تحقیق مورد بررسی قرار می‌گرفت.

موضوع قابل توجه دیگر آن‌که، ترتیب و تنظیم نشر اسناد به لحاظ تاریخی رعایت نشده است. هرچند آشکوری در مقدمه‌ی کتاب در توضیح این شیوه‌ی کار دلایلی را بیان کرده است^۲، اما تا حد امکان باید سعی می‌کرد اسناد به لحاظ تاریخی تفکیک و ترتیب انتشار داده می‌شد، این امر از چند جهت مفید بود: «نخست آن‌که، همان‌گونه که اشاره شد، اسناد موقوفات اصفهان دوره‌ای ۵۰۰ ساله را در برمی‌گیرد، در این مدت زمان، سلسله‌های صفوی، افشاریه، زندیه، قاجار و پهلوی در رأس قدرت بوده‌اند، اگر اسناد به ترتیب این سلسله‌ها و حتی شاهان آن تنظیم می‌شد، بی‌گمان کاربردی‌تر می‌گردید و به بیانی معرف سیر تطور و تحول اسناد موقوفات می‌بود.

دوم این‌که، برای مراجعان، رجوع به اسناد موردنظر آسان‌تر می‌نمود. به طور مثال، پژوهشگر خواستار موقوفات دوره‌ی زندیه باید تمام مجلدات را تورق کند تا به منظور خود دست یابد. هرچند استفاده از فهرس قدری به او کمک می‌کند، اما کافی نیست.

سوم آن‌که، پراکندگی تاریخی اسناد جز ایجاد تشویش در ذهن و خاطر خواننده و محقق، او را در پیگیری موضوع اسناد که دربردارنده‌ی حوادث و وقایع خاص اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و... است، نیز دچار سردرگمی می‌کند و در این روند، چه بسا اسنادی از نگاه محقق افتاده و یا دور گردد. بدین ترتیب، هدف تدوین‌گر، که همانا کاربرد تحقیقی از اسناد است، به تعویق و یا در مواردی محقق نخواهد شد.

اما کتاب «اسناد موقوفات اصفهان» مزیت‌هایی نیز در بردارد. از ویژگی‌های کلی آثار منتشر شده توسط مجمع ذخایر اسلامی قم، انتشار تصویر اسناد به همراه متن استنساخ شده اسناد است. این امر، علاوه بر ارتقای جنبه‌ی علمی کتاب، به لحاظ آموزشی نیز مفید به فایده است. زیرا بیشتر اسناد حاوی کلمات دشوار عربی و حتی فارسی، افتادگی‌ها و خط ناخوانا است که بازخوانی اسناد را با مشکل مواجه می‌کند و در نتیجه‌ی این شیوه، پژوهش منتشره به لحاظ علمی کاربردی شده است.

این اسناد در دوره‌ی تاریخی ۵۰۰ ساله نگارش یافته است که می‌توان از چشم‌انداز آن نحوه‌ی کتابت اسناد موقوفات در دوره‌های مختلف تاریخی کشورمان را به نظاره نشست و از طرفی با دسترسی پژوهشگران به این

اسناد، نکات تاریک تاریخ کشورمان شناسایی خواهد شد. به لحاظ علمی نیز، «اسناد موقوفات اصفهان» جایگاهی بارز دارد، به ویژه آن‌که در طول چند سال گذشته بسیاری از پژوهش‌ها و پایان نامه‌های دانشگاهی به سمت مسأله‌ی وقف معطوف شده است و اسناد مذکور به عنوان شالوده‌ی پژوهش‌های فوق، می‌تواند کمک شایانی باشد به پژوهشگران این عرصه تا با رجوع به کتاب، به غنای پژوهش خود بیفزایند.

در دفتر اول ۷۶ سند گرد آمده است که از مهم‌ترین وقفنامه‌های آن می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

کارخانه صابون‌پزی و املاک و مالکین محله‌ی بسته و رنوسفادران، کاروانسرا و دکانین محله‌ی سنگ سیاه، مزرعه‌ی قلعه‌خان و حسن‌آباد قهاب، دکانین و خانات منارکله اصفهان و دکانین و تیمچه پشت مدرسه جده‌ی کوچک، خانه حسینیه مسجد جامع اصفهان، باغات قریه‌ی ماران برزون، باغ و دکانین سنگ بست چهار باغ صدر، آب و املاک سونقان خوانسار، مسجد امام جعفر صادق (ع)، مزارع، املاک و باغات محال اردستان و غیره، باغ جنب مسجد جامع عباسی، باغ دلگشا، دکان و کاروانسرای خیابان شاهپور، تیمچه و دکانین بخش ۳ اصفهان، خانه کوچه صراف‌ها در محله چماقیه، موقوفه مسجد حاج نائب، تیمچه کوی طوقچی، دکانین محله‌ی درب جدید عباسی بازارچه دروازه نو و...

از مهم‌ترین اسناد دفتر دوم نیز می‌توان این موارد را برشمرد:

مزارع محال ارجستان، املاک درب مسجد جامع و صحراء اسفریز و غیره، باغات محله شمس‌آباد، مدرسه‌ی حسینیه و باغات و املاک اردستان و غیره، باغ صحرا در محله رامیان، موقوفه امامزاده شریف النجان، ملک زراعی، صحرا و مزرعه‌ی سودآباد املاک و رقبات ده‌گانه‌ی بیدآباد، موقوفه مسجد جامع قریه‌ی خوزان، خانه و دکان و اثاث البیت و کارخانه، مزرعه، باغ و کاروانسرای قلعه شور، مزرعه‌ی قلعه‌خان و حسن‌آباد قهاب، آب و املاک زاع‌آباد، رقبات ابرقو، صالح‌آباد، مجدآباد، نوک‌آباد و غیره، باغ محله‌ی جوباره و مسینه آلات، دکان میدان قدیم اصفهان، دکان شارع طوقچی و خانه‌ی محله‌ی جوباره، دکانین صباغی و علافی محله‌ی طوقچی با بعضی لوازمات آن‌ها، باغ محله جوباره و دکانین سربازار غار و تیمچه‌ی عطائی‌ها و غیره، حمام محله‌ی درب بابا قاسم اصفهان و... اسناد این کتاب شامل ۷۵ وقف‌نامه است.

پی‌نوشت:

۱ - www.majlislib.com

۲ - «گرچه تمایل داشتیم اسناد به ترتیب تاریخی مرتب شوند ولی این کار بسیار مشکل بود چون:

۱- بعضی از اسناد فاقد تاریخ بودند. ۲- بعضی از اسناد دو تاریخ داشتند یعنی مثلاً اصل موقوفه در یک تاریخ وقف شده بود و پس از یک قرن دوباره وقف گشته بود. با پیش‌سند در تاریخ پیشین و پسین، تاریخ دیگر مورد غفلت واقع می‌شد. ۳- تاریخ بعضی از اسناد به علت پارگی و فرسودگی قابل قرائت نبود. ۴- در حجم گسترده یعنی حدود ۸۰۰ سند، تنظیم تاریخی قبل از بازخوانی مشکل بود، و پس از بازخوانی نیز نیاز به تقدیم و تأخیر فراوان داشت که خوف از اشتباه و جایجا شدن اسناد، زیاد بود.»

(اسناد موقوفات اصفهان، ج ۱، به سرپرستی سید صادق حسینی اشکوری، قم، مجمع ذخائر اسلامی، ۱۳۸۷)، ص ۱۱ و ۱۲.